

Zaven Biberyan'ın Diğer Eserleri

Lıgırdadı [Sürtük]

Roman, Ermenice, 1959, İstanbul

Aras Yayıncılık, Şubat 2020, İstanbul

Türkçe çevirisi: *Yalnızlar*

Öncü Kitabevi, Nisan 1966, İstanbul

Payel Yayınları, Nisan 1966, İstanbul

Aras Yayıncılık, Ekim 2021 (7. baskı), İstanbul

Dzovi [Deniz]

Öykü, Ermenice, 1961, İstanbul

Aras Yayıncılık, Eylül 2017, İstanbul

Angudi Siraharner [Meteliksiz Âşıklar]

Roman, Ermenice, 1962, İstanbul

Aras Yayıncılık, Mart 2017, İstanbul

Türkçe çevirisi: *Meteliksiz Âşıklar*

Aras Yayıncılık, Ekim 2021 (4. baskı), İstanbul

Mırcünneru Verçaluysı [Karıncaların Günbatımı]

Roman, Ermenice, 1984, İstanbul

Aras Yayıncılık, Haziran 2021 (2. baskı), İstanbul

Türkçe çevirisi: *Karıncaların Günbatımı*

Aras Yayıncılık, Temmuz 2021 (4. baskı), İstanbul

[1998-2013 arasında *Babam Aşkale'ye Gitmedi* adıyla dört baskı yaptı]

Car vivre, c'était se battre et faire l'amour

[Çünkü Yaşamak Mücadele Etmek ve Sevişmekti]

Aras Yayıncılık, Ağustos 2019, İstanbul

Anhun yergink açkeru meç [Gözlerdeki Sonsuz Gökyüzü]

Aras Yayıncılık, Haziran 2021, İstanbul

Türkçeye Başlıca Çevirileri

[Fransızcadan] *Ana*, Gorki / *Sanayi Kralı*, Upton Sinclair /

Ay Vadisi, Jack London / *Cinayet Şirketi*, Jack London /

Köylüler, Balzac.

[Ermeniceden] *Balkan Harbi Tarihi*, Aram Andonyan,

Aras Yayıncılık, Ocak 2021 (3. baskı), İstanbul

u s ũ l g e r e ğ i

Bu kitap Zaven Biberyan'ın Fransızca kaleme aldığı ve 2019'da Hervé Georgelin'in editörlüğünde Aras tarafından *Car vivre, c'était se battre et faire l'amour* (Çünkü Yaşamak Mücadele Etmek ve Sevişmekti) başlığıyla yayımlanan özyaşamöyküsünün çevirisidir (Kitabın oluşum hikâyesini aktaran Editör'den yazısı için bkz s. 11-12).

Özgün metinde geçen Türkçe ve Ermenice kelimeler *italik* dizildi, gerekli durumlarda (*) işaretiyle açıklamalar verildi; Biberyan'ın sayfa kenarı çıkmaları (Yazarın notu) ibaresiyle belirtildi. Kitabın sonuna Biberyan'ın yaşamından kesitler yansıtan fotoğraflar eklendi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

MAHKÛMLARIN
ŞAFAĞI

Özyaşamöyküsü: 1921-1946

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Kat 1
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - UÇU 267

Çeviri
Deniz Kureta

Yayıma Hazırlayan
Rober Koptaş

Redaksiyon
Saadet Özen, Ekin Kurtdarcan

Kapak Tasarımı
Aret Gıcır

Kapak Fotoğrafı
Zaven Biberyan, muhtemelen 1940'lı yıllarda, travmayda

© Aras Yayıncılık, 2021
ISBN 9786257460026

Baskı ve Cilt
Sena Ofset, 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 45030

Kasım 2021, İstanbul

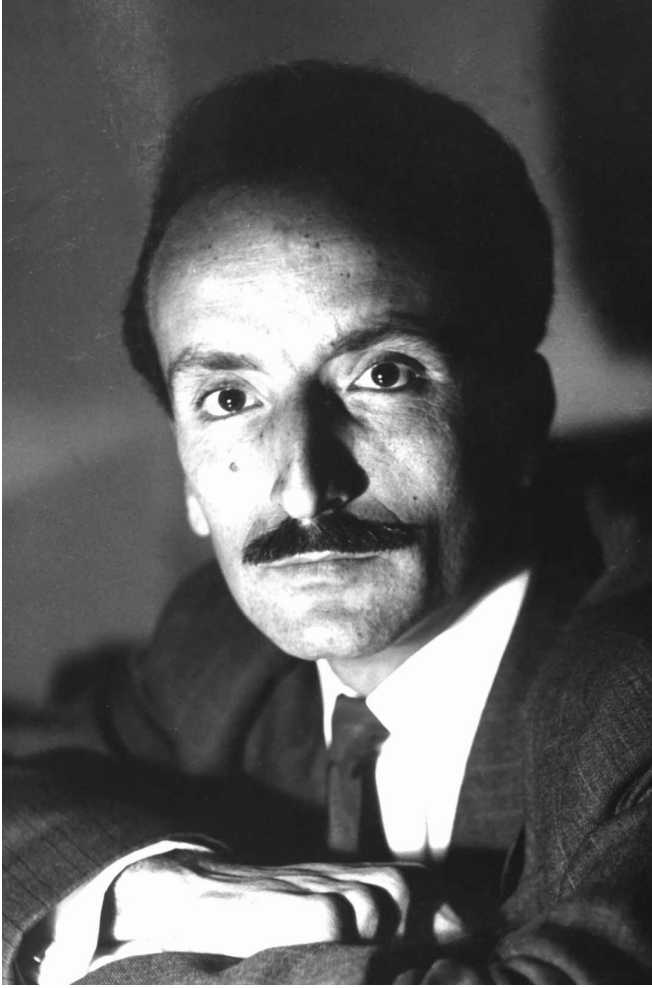
MAHKÛMLARIN ŞAFAĞI

Özyaşamöyküsü: 1921-1946

ZAVEN BİBERYAN

FRANSIZCADAN ÇEVİREN
DENİZ KURETA

Fotoğraf: Ara Güler

Zaven Biberyan
(1921 - 1984)

Zaven Biberyan

1921'de İstanbul Kadıköy'de doğdu. Kadıköy Aramyan-Uncuyan ve Dibar Gırtaran (Sultanyan) Ermeni ilkokulları, Saint Joseph Lisesi ve İstanbul Ticari İlimler Akademisi'nde öğrenim gördü.

1941'de Yirmi Sınıf (Kura) asker toplanırken, o da askere alındı ve Nafia hizmetine verildi. Akhisar'da kendisi gibi Nafia askeri olan *Jamanak* [Zaman] gazetesi yöneticilerinden Ara Koçunyan'la tanıştı. Üç buçuk yıl süren askerlik dönüşü *Jamanak* gazetesinde yayımlanan "Krisdoneutyan Vağhcanı" [Hıristiyanlığın Sonu] adlı yazı dizisi büyük gürültü kopardı, dizinin yayını durduruldu. *Nor Lur* [Yeni Haber] ve *Nor Or* [Yeni Gün] gazetelerinde, daha sonra da *Jamanak* gazetesi yayın kurulunda görev aldı. Sosyalist düşüncelerinden dolayı gelen baskılar sonucu gazeteden ayrılmak zorunda kaldı. 1946'da Ermeni aleyhtarı bazı tutum ve yayınlara karşı *Nor Lur* gazetesindeki "Al Gı Pave..." [Artık Yeter] başlıklı yazısından dolayı kovuşturmayla uğrayıp hapis yatan, daha sonra bulunduğu işlerden de baskılar sonucu ayrılmak zorunda kalan Biberyan, sonunda ülkeyi terk etmeye karar verip 1949'da Beyrut'a gitti. Orada gazetecilik mesleğini, Ermenice yayınlanan *Zartonk* [Uyanış] ve *Ararat*'ın yazı işlerinde görev alarak sürdürdü; Halep ve Paris'teki bazı dergi ve gazetelerde de makaleleri yayımlandı. Siyasi durumun iyileştiğini düşünerek, yaşamını güç koşullarda sürdürdüğü Beyrut'tan ayrılıp 1953'te

İstanbul'a döndü. Seta Hıdıryan ile evlendi, bir kız çocukları oldu. Bir süre Osmanlı Bankası'nda çalıştı. 27 Mayıs 1960 darbesini izleyen günlerde *Marmara* gazetesinde politika yazarı olarak görev yaptı. 1964'te yayınlamaya başladığı *Nor Tar* [Yeni Yüzyıl] adlı siyasi ve edebi dergi maddi sıkıntılar nedeniyle kapandı. 1960'lı yılların sonunda *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*'nin redaksiyon kurulunda yer aldı.

Türkiye İşçi Partisi'nden 1965 genel seçimlerinde İstanbul milletvekili adayı oldu, ancak seçilemedi. 1968 yerel seçimlerinde ise aynı partiden İstanbul Belediye Meclisi üyeliğine seçildi ve başkan yardımcılığı yaptı.

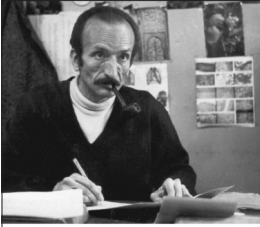
Biberyan yazarlık yaşamına Ermenice yazdığı öykülerle başladı. İlk öyküsü 1945'te İstanbul'da "Yerek Inger Eink" [Üç Arkadaştık] adıyla *Jamanak* gazetesinde yayınlandı. Daha sonra çeşitli gazete ve dergilerde öyküleri, makaleleri yer aldı. Öyküleri yalın dili ve gerçekçi temalarıyla ilgi çekti. Ermenice edebiyatın önde gelen realist yazarlarından olan Biberyan, çevresindeki olaylara bir aydın duyarlılığıyla yaklaşıp, dile getirilemeyen gerçekleri cesur ve kuvvetli kalemıyla gözler önüne serdi. Hatta dünya görüşleri farklı olsa da, haksızlığa uğradığına inandığı bir rahibin yanında tutum alarak, bir insan hakları savunuculuğu örneği sergiledi.

Romanlarında, öykülerinde ve gazete makalelerinde her kesimden insanı rahatça yansıtmayı başardı. Fabrika işçileri, dar gelirlili memurlar, küçük dükkân sahipleri onun öykü ve romanlarının başlıca kahramanı oldular. Yapıtlarında birey-toplum çatışmasını işleyen Biberyan, öykülerinde de hep toplumsal sorunlarla boğuşan insanları anlattı. 1970'te *Jamanak* gazetesinde 294 gün tefrika halinde, ölümünden birkaç hafta önce ise kitap olarak yayımlanan ve onun baş-

yapıtı sayılan *Mırçünneru Verçaluyısı* [Karıncaların Günbatımı] adlı romanı, bir ailenin adım adım yok oluşu paralelinde, yakın geçmişe ayna tutan dramatik bir kronoloji gibidir. Bu yapıtına, yazarın ölümünden sonra Eliz Kavukçuyan Ödülü (Paris) verildi. Eser Türkçeye 1998'de *Babam Aşkale'ya Gitmedi* adıyla çevrildi.

Kolay iletişim kurulamayan, zor bir insan olduğu söylenen Zaven Biberyan'ın, yazarlığının yanı sıra, amatör olarak yaptığı resim ve heykeltikler, Büyükada tutkunluğu, hatta –geçim amacıyla da olsa– bir ara eşiyle birlikte oyuncak yapımcılığına soyunması, onun ince sanatçı ruhunun fazlaca bilinmeyen yansımaları olsa gerektir.

Ülser hastalığına yakalanan Zaven Biberyan uzun süren, sıkıntılı bir hastalık döneminden sonra 4 Ekim 1984'te yaşama veda etti ve Şişli Ermeni Mezarlığı aydınlık bölümüne gömüldü.

Zavèn Bibérian

Car vivre,
c'était se battre
et faire l'amour

Édité et présenté par Hervé Georges

*De passer la quarantaine, il me prend
de remonter le cours de ma vie... pour quoi faire?
Fouiller dans le passé? Ou quoi ça sert? Ou
justifier certains comportements? Ou se libérer
de l'amertume d'occasions ratées? Mais non! On ne
se débarrasse pas des amertumes, et franchement
je n'en ai aucune. Car ce qui est arrivé devait
arriver. Rien n'a été accidentel dans ma vie ou
sans propre des sermes. C'a été une question de
tempérament. On ne se finit pas. Pas moi, au tout
cas. Je ne dirai pas que j'étais prédestiné, que
c'était fatal. Je ne crois à aucune sorte de
fatalité. Il n'y a que ce qui vous bousse, de par
la force de vous, de ce qui forme votre essence
spirituelle, intellectuelle et morale.*

*Je ne dirai pas que je n'étais pas complexe
qu'il a été taxé de cet orgueil de la "complexité"
qui paraît être fort au vogue parmi les "intellectuels",
il me semble que peu de choses valaient la peine
qu'on s'en glorifie. Trop peu de choses - si on veut.*

Biberyan'ın özyaşamöyküsünün Fransızca baskısının kapağı ve yazmanın giriş sayfası (çevirisi için bkz. s. 17).

EDİTÖRDEN
Mahkûmların Şafağı'nın
Kısa Hikâyesi

Zaven Biberyan'ın özyaşamöyküsünün ortaya çıkışında asıl pay Fransız akademisyen Hervé Georgelin'in. Biberyan'ın eserlerinin hayranı olan, romanlarını Ermeniceden Fransızcaya çeviren Georgelin, onun hayat hikâyesini araştırmak üzere aile üyeleriyle yaptığı görüşmelerden birinde bir otobiyografinin varlığından haberdar olunca, *Mahkûmların Şafağı*'na varacak serüven de başlamış oldu. Georgelin VIII+855 defter yaprağına Biberyan'ın ilk yazı dili olan Fransızcayla ve elle yazılmış olan bu metni önce bilgisayar ortamına aktardı, sonra da düzeltip notlandırarak yayıma hazırladı. Aras Yayıncılık olarak Georgelin'le birlikte dosyaya Fransa'da bir yayıncı arayışımız sonuçsuz kalınca, çok sevdiğimiz yazara vefa duygusu ve bir tür yayıncı inadıyla, sınırlı kopyayla da olsa kitabı Fransızca olarak yayımladık (*Car vivre, c'était se battre et faire l'amour* [Çünkü Yaşamak Mücadele Etmek ve Sevişmekti], İstanbul: Aras, Ağustos 2019).

Elinizdeki bu Türkçe baskı, o kitabın Deniz Kureta tarafından yapılmış çevirisi. Romanları nihayet Türkçede de büyük bir heyecanla okunan ve edebiyatı üzerinde konuşulup tartışılan Biberyan'ın özyaşamöyküsü, yaşamının ilk yirmi beş yılını kapsıyor. 1960'ların başında, "yaş kırkı geçince" hayatını yazmaya karar veren yazar, yirmi yıla yayılan bir sürede bu kitabı oluşturan farklı bölümleri kaleme almış görünüyor. Belli ki Biberyan bu çabaya, hayatını anlatmak üzere binlerce sayfayı bulacak dev bir metin

oluşturmak niyetiyle girişmiş, ancak ne yazık ki muradına ermesine ömrü vefa etmemiş.

Metnin içeriğine dair etraflı değerlendirmeyi okura ve eleştirmene bırakarak, *Mahkûmların şafağı*'nın hem yazar hem birey olarak Zaven Biberyan'ın kimliğine dair pek çok gizi açık ettiğini söylemek abartı sayılmaz. 1920'lerden 1940'lara dek Türkiye'de Ermeni olmaya, ayrımcılık, şiddet ve inkâr ortamında yaşamaya ve bunlara dair travmalara, tüm bunlarla baş etme ya da edememe şekillerine dair en içeriden, bugüne dek benzerine rastlanmamış bir açıklıkla yazan Biberyan, bunları yaparken, dönemin siyasi ortamına, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir kısmı Ordu'da, bir kısmı ise Nafia Vekaleti hizmetinde geçen üç buçuk yıllık "askerliği"ne dair yine eşsiz bir tanıklık bırakmış bizlere.

1945'te Dünya Savaşı sona erip askerlikten terhis edilince Ermenice basın dünyasına hızlı bir giriş yapan ve kısa sürede bu dönemin dikkat çekici öznelereinden biri haline gelen Biberyan'ın matbuat çevrelerinde yaşadıkları, dönemin önemli kişiliklerine dair çarpıcı tespitleri ve son olarak da, nihayetinde üç yıllığına Beyrut'a gitmesine, siyasi sürgünlüğüne yol açacak siyasi soruşturmalara ve tutukluluğuna dair anlattıkları da, hem edebiyat hem de siyasi tarih meraklıları için önemli veriler sunuyor.

Zaven Biberyan 1921'de doğmuştu. Yüzüncü doğum yıldönümünde onun özyaşamöyküsünü, *Mahkûmların şafağı* adıyla vaftiz ettiğimiz bu kitabı yayımlamanın ve çok değerli yazarımızın okurla buluşmasına bir kez daha aracılık etmenin sevincini yaşıyoruz.

PROLOG

I.

19. yüzyıl ortalarına doğru, İstanbul'da, Isdepan Tertzagyan'ın eşi Vartuhi bir oğlan çocuğu dünyaya getirir, bu çocuk Mihran ismi verilerek vaftiz edilir. Aynı yıllarda İstanbul'da, Atam ile Maryam Gabudigyan, kızları Vartuhi (Gülünya) ve oğullarından oluşan bir aile yaşamaktadır (oğlan din adamı olmayı seçmiş, 1863 tarihli Ermeni Anayasası'nın* kaleme alınmasına katkıda bulunmuş, bu tarihi belgenin altına imzasını koymuştur (Վասպուրսիկեան Վարդապետ); sonradan Episkopos Gabudigyan olarak nam salacaktır).**

Mihran Tertzagyan-Isdepanyan 1879'da Vartuhi (Gülünya) Gabudigyan ile evlenir. Üç çocukları olur:

1. 16 Ocak 1881'de, saat 17'de doğan, aynı yıl 14 Şubat'ta vaftiz edilen Nişan-Tatyos adında bir oğlan. Vaftiz babası Hacı Minas Aşçıyan'dır.
2. 27 Eylül 1882'de, saat 17'de doğan, 5 Ocak 1883'te vaftiz edilen Matild-Magdalenada adında bir kız. Vaftiz babası Mösyö Andre'dir.
3. 25 Haziran 1885'te, saat 19:30'da doğan, 5 Ekim'de vaftiz edilen Ardaşes adında ikinci bir oğlan. Vaftiz babası Hacı Minas Aşçıyan'dır.

Nişan-Tateos 9 Kasım 1891 tarihinde, 10 yaşında vefat eder. Altıyol'daki Kadıköy Ermeni Katolik Kilisesi'nin

* Biberyan yalnızca 18... diye not eder. Ermenicedeki adıyla *Azkayin Sahmanatrutyun Hayots* (Ermeni Milli Anayasası), Osmanlıca resmi adıyla *Nizamname-i Millet-i Ermeniyen*.

** Gabudigyan Vartabed ya da Rahip Gabudigyan.

bitişindeki mezarlığa defnedilir. (Günümüzde bu mezarlığın, yerine küçük bir park yapılmıştır).

Ardaşes 17 Aralık 1912'de Anjel Külhancıyan ile evlenir. Bu evlilikten Nubar adında bir oğlan, Silva adında bir kız doğar.

Matild-Magdalena 4 Haziran 1900'de, besteci ve müzik öğretmeni Melik Melikyan'la evlenir. 16 Haziran 1901 tarihinde, cumayı cumartesiye bağlayan gece saat 1'de, "ԳԻՆԼ ՆՉԽԱՐԱՅ Ս. ԳՐԻԳՐ ԼՈՒՍԱՆՈՐՅԻ"* bayramında bu evlilikten bir oğlan doğar. 9 Aralık tarihinde vaftiz edilen oğlana Diran (Melikyan) adı verilir. Evlilik kısa süre sonra sona erer, Melik Melikyan karısıyla çocuğunu terk edip İslam'a geçer, izini kaybettirerek hayatının son yıllarını Mısır'da geçirir. (Karısıyla arasında hayli yaş farkı vardır.) Matild-Magdalena oğluyla tek başına, dul kalır.

II.

Aynı yüzyılın ortalarında, Agop Biberyan ile Hüsdiyane Binti [Arapça "kızı"] Kediciyan İstanbul'da evlenirler. Birlikteliklerinden iki kız (Takuhi ve Lusi), üç de oğlan (Levon, Krikor ve X...) doğar.** Levon-Ğevont 14 Mayıs 1873'te dünyaya gelir, 3 Haziran 1873 tarihinde, Pera'daki Surp Ohan Vosgeperan Ermeni Kilisesi'nde vaftiz edilir. Vaftiz babası Karlo Eminyan, vaftiz eden papaz ise Mesrob Dzağigyan'dır.

* Küd Nşkharats Surp Krikor Lusavoriçi, Aydınlatıcı Krikor'un IV. yüzyılda Kutsal Emanetler'i keşfinin kutlanmasıdır. Böylelikle Anadolu ve Mezopotamya coğrafyasında belki de I. yüzyıldan beri var olan Hıristiyanlık, Ermenistan'da dönemin resmi dini olmuş, tüm halk Hıristiyanlaşmıştır.

** Biberyan bu ismi hatırlamıyor.

Takuhi, Pera'daki Surp Yerrortutyun [Üç Horan] Kilisesi'nde "Թաղախան" olan Hrant Nuricanyan'la evlenir, bir kız bir de oğlan çocukları olur. Oğulları Yetvart Paris'e yerleşir, orada bir Fransız'la evlenir; kızları Nvart ise Mısır'a yerleşip hayatını Doktor Bengly ile birleştirir. Takuhi Nuricanyan, kocasının vakitsiz ölümünden sonra İstanbul'dan ayrıлып kızının yanına, Mısır'a gider, orada bir trafik kazasında vefat eder.

Lusi, Ankaralı bir kürk satıcısı olan Kevork Manavyan'la evlenir, kız erkek çok sayıda çocuğu olur. Karı koca Fransa'ya yerleşir, çocuklarıyla torunlarından birçok Ermeni-Fransız ailesinin filizlendiğini gördükten sonra, orada vefat ederler.

X... İstanbul'da hukuk okur. Mezun olduğu yıl o da on binlerce İstanbullu Ermeni gibi, "1893 katliamları"nın kanlı günlerinde hayatını kaybeder.

Krikor, Birinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce İstanbul'u terk eder. Böylelikle imparatorluğun Hıristiyanlarını bekleyen "askerlik hizmetinden" kurtulur, Paris'e yerleşir, orada bir Fransızla evlenir. Çocuğu olmaz.

Levon-Ğevont Üsküdarlı bir kadınla evlenir, iki oğlu olur. Evlilik kısa sürede boşanmayla sonuçlanır. (Aralarında büyük yaş farkı vardır, karısı kendisinden hayli yaşlıdır). Hukukçu olan büyük oğlan Osmanlı ordusunda yedek subay olmuştur, savaşta öldürülür. Küçük oğlan ise Birinci Dünya Savaşı sürerken vereme yakalanır, babası Anadolu'ya tehcir edildiği sırada ölür.

* Tağagan, yani kiliseye bağlı mahalle konseyinin seçilmiş üyesi.

III.

Levon-Ėvont Biberyan 6 Kasım 1911 tarihinde, Pera'daki Surp Yerrortutyun Kilisesi'nde Matild-Magdalena Tertzagyan (Isdepanyan) ile evlenir. Nikâhı Papaz Sahag kıyar. Gelinin erkek kardeşi Ardaşes de nikâh şahidi olur.

Bu birliktelikten doğan çocuklar:

1. 18 Aralık 1913 saat 17'de doğan, 8 Aralık 1914 saat 9:30'da Gedikpaşa'daki Surp Hovhannes Ermeni Kilisesi'nde Papaz Yeğişe tarafından vaftiz edilen kız çocuğu Anais-Ağavni; vaftiz babası Nubar Yedikardeşyan'dır.

2. 11 Ocak 1921 Salı günü (eski takvime göre 29 Aralık 1920) saat 11'de doğan, 4 Kasım 1921'de, Kuzguncuk'taki Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde, Papaz Sahag Papazyan tarafından vaftiz edilen oğlan, Zaven-Agop* . Vaftiz babası Anjel Tertzagyan'ın kardeşi Hrant Hovagim Külhancıyan'dı.

* Yani Zaven Biberyan.

Maziye Bakınca

Yaş kırkı geçince maziye bakıp hayatımı gözden geçirme isteği hasil oldu... * Ne için? Geçmişini deşmek için mi? Neye yarayacak? Bazı davranışlarımı haklı çıkarmaya mı? Kaçan fırsatların geride bıraktığı burukluktan kurtulmak için mi? Yok canım! Burukluklardan kurtulamazsın, hem açıkçası ben hiç burukluk hissetmiyorum. Çünkü olması gereken olmuştur. Hayatımda kelimenin tam anlamıyla kazara meydana gelmiş hiçbir şey yok. Bu bir mizaç meselesiydi. İnsan kendinden kaçamıyor. Ben kaçamıyorum en azından. Kaderim böyleymiş, kaçınılmazmış demeyeceğim. Kaderin hiçbir biçimine inanmam. Tek gerçek sizi, sizin gücünüzle ileri iten, manevi, fikri, ahlaki özünüzdü oluşturan şeydir.

“Entelektüeller” arasında hayli moda olan “karmaşıklık” kibriyle yaftalanacak olsam bile, karmaşık biri değilim, demeyeceğim. Kanımca övünmeye değer pek az şey var. Çok çok az şey –hatta hiçbir şey.

İstanbul’da doğdum. Annemle babam da İstanbul’da doğmuşlar, aileleri de İstanbullu.

Babamın dedesi Ankaralıymış. Sanırım onun yüzünden babamın ailesi (baba tarafından) Katolik olmuş, çünkü Ankaralı Ermenilerin çoğu Katolik’tir (Papa’nın himayesiyle Anadolu’daki zulümlerden korunabilmek için).**

* Bu uzun metnin tarihini anlamamızı sağlayan ilk gösterge budur. Demek ki Biberyan bu satırları 1961 yılında veya kısa bir süre sonra yazıyor.

** Elyazmasında bütün paragrafın üzeri çizilmiş. Zaten buradaki bilgi hatalı görünüyor, çünkü Ankaralı Ermenilerin çoğunun Katolik olmasının nedeni, büyük ölçüde, Katolisizmin misyonerler aracılığıyla